

Романизми у Гајевим рукописима Александриде

Апстракт: У раду се анализирају романизми у Гајевим рукописима *Александриде*. *Први Гајев рукопис* (*Život Aleksandra Velikoga*, 1654. NSK R3363 l. 94.) и *Други Гајев рукопис* (*Miscellanea Rhacusii caractere Bosniaco exarata*, zbornik tekstova različitog sadržaja, kraj 17. ili početak 18. stoljeća, NSK R3359, str. 1–136) припадају вернакуларним текстовима. Будући да се ова два рукописа вежу за Дубровник, спорадично присуство романске лексике била је неминовна појава. Циљ рада је кроз упоредну анализу Гајевих Александрида са старијим рукописима Српске Александриде показати да ли и како романизми утичу на интегритет основног текста Српске Александриде и да ли су те лексичке варијанте заправо јасни показатељи једне специфичне рецензије.

Кључне ријечи: *Прва Гајева Александрида*, *Друга Гајева Александрида*, романизми, вернакуларни рукописи, лексика старих рукописа, *Српска Александрида*

1. Увод

Први Гајев рукопис (*Život Aleksandra Velikoga*, 1654. NSK R3363 l. 94.)¹ и *Други Гајев рукопис* (*Miscellanea Rhacusii caractere Bosniaco exarata*, zbornik tekstova različitog sadržaja, kraj 17. ili početak 18. stoljeća NSK R3359, str. 1–136)² припадају вернакуларним текстовима о

¹ У наставку Γ_1 .

² У наставку Γ_2 .

Александру Великом. Будући да се ова два рукописа млађе датације вежу за Дубровник, спорадично присуство романске лексике била је неминовна појава. Гајеви рукописи настају у вријеме када је Дубровник важно трговинско, дипломатско, као и културно сједиште чији је говор обogaћен романизмима. У контексту Гајевих рукописа, романизми обухватају лексику чије је поријекло латинско, али су се преко италијанског језика уз млетачке иновације адаптирали на подручје Дубровника. Овај језички слој не указује само на социолингвистички профил тог времена и простора већ и доприноси бољем разумијевању еволуције средњовјековног романа као жанра који је, из погледа текстологије, изразито подложен иновацијама које стварају варијанте рукописа. Р. Маринковић (1985: XIII) сматра да “варијанте показују и флукуацију основног текста и правце кретања његове рукописне традиције”, те додаје да “праве варијанте су и лексичке разлике” (Маринковић 1985: XI). Гајеви рукописи овисе о старијим црквенословенским текстовима *Српске Александриде*, а Јагић (1867: 98) сматра да је причање народним нарјечјем састављено негдје у Босни или у горњим дијеловима Далмације у 14. или 15. стољећу.

Романизме не треба сматрати само специфичном лексиком која се појављује тек у Гајевим рукописима, јер је романска лексика присутна и у црквенословенским рукописима *Александриде*. Када је В. Јерковић (1986: 139) анализирала лексичке слојеве у *Академијини рукопису*, дала је и попис романских ријечи: аркѡль, елефанѡн, еѢѣопъ, ѡкъша, камара, капетањъ, корѡа, мнѡерва, ѡкараѡа, пнпръ, поганнѡъ, полата, регетѡньскѡъ, ромѡњѡа, франа. У црквенословенским текстовима L,³ M,⁴ SI,⁵ у којима су листови са свечаним уводом сачувани, јавља се конструкција съ бгѡѡ поунѡаѡѡ романаѡъ жнтнѡ нѡѡвѡстѡъ, гдје “ријеч *романац*, која у свом основном значењу садржи значење приповиједања на романском (вернакуларном) језику, за разлику

³ L (Л) или SP (СП) – *Санктпетербуршки рукопис Српске Александриде*, 15. стољеће [РНБ Q. XV. 168]

⁴ М (М) – *Михановићева Александрида*, рукопис ЈАЗУ, трећа четвртина XVI стољећа [III а 27 (Mihan.31)]

⁵ SI – *Софијска илустрована Александрида*, рукопис Народне библиотеке у Софији, крај XV стољећа [771 (381)]

од латинског, који је резервисан за врсту културних остварења на која се у средњем вијеку гледа као на високи стил, упућује на близину западног културног подручја, односно на средиште у којем се дотичу Исток и Запад, као мјесто првобитног ширења словенског текста Александриде” (Накаш 2021: 13). У Гајевим рукописима, као и у другим вернакуларним, нема свечаног увода, па тако нема ни ове лексеме,⁶ што нас наводи на додатна истраживања, па је, дакле, циљ рада упоредном анализом Гајевих *Александрида* са старијим рукописима *Српске Александриде* показати да ли и како романизми утичу на интегритет основног текста *Српске Александриде* и да ли су те лексичке варијанте заправо јасни показатељи једне специфичне рецензије.

2. Анализа романизама

У дубровачким споменицима има много романизама који се односе на обичне, свакодневне говоре и очигледно је да их у Γ_1 рукопису не може бити много с обзиром на његову садржину – на витешки роман из доба антике (Маринковић 1976: 48). Исто правило вриједи и за млађи Гајев рукопис. У овом раду романизме дијелимо у три групе.

2.1. Прва група романизама

Прву групу чине романизми које је Р. Маринковић описала као карактеристичне ријечи за дубровачке говоре – *марѣа* и *полауѣ* (Маринковић 1976: 51) иако су ове двије ријечи латинског поријекла присутне и у црквенословенским текстовима. Међутим, дистинктивна разлика између црквенословенских и Гајевих облика је у томе што се у дубровачким облицима т промијенило у ч, а иста промјена уочена је у *Фочанском рукопису*⁷ у примјеру *полауѣ*.

⁶ У Γ_2 рукопису ова реченица појавит ће се у посљедњој реченици романа, али онда није интегрирана у текст романа, већ је то дио писаревог додатка којим закључује текст.

⁷ У наставку Ф. *Фочански рукопис*, средина 18. стољећа. Факсимил са упоредним преписом старом ортографијом (2021) Задужбина “Кнез Мирослав Хумски”. Требиње.

Г₁: мнѣсеца · марьѹа · на дѣпанаестѣ · дана · Ѹ ѹасѣ · дѣпетн · рѡдн се · днѣте
Г₂: н породн се · мнѣсеца · марѹа · на 12 · марѹа Ѹ сапа б Ѹ саап по · 9 · н родн · снна
СП: мѣа мѣа въ · вѣ · дѣ въ ѹа · Ѣ · рѡжъшоу же се ѡтроѹетоу

Г₁: самѣ · Ѹлѣзе · Ѹ пѡлаѸ · царскѸ
Г₂: ннтко · нѣ морѣ · Ѹлѣстн · нн · Ѹ град · нн Ѹ полаѸ
Ф: сама Ѹ полаѸ царскѸ Ѹлѣзе
СП: самѣ же въ полатѸ црѣскоѹю въѣ

Г₁: н спа · пѡлаѹа · ѡ злата · ѹнста · Ѹннѣна · бнѣше ·
Г₂: н она · полаѹа · Ѹ ѹѣм бнѣше · спа · од злата · ѹнстога · бнѣше · Ѹнѣнѣна ·
СП: вса же полата · ѡ злѡа нскѸсна съѡроѣна · бѣше ·

Г₂: ѸнѸпра · Ѹ полаѹа · ѣнегоѡа · бнѣше · ѡ · 4 · стрнлаѹе · дѸга · н шнрока
СП: полата его бѣ велнка на д странн дѣга н шнрока бѣше ·

Ријеч жѣмѸ ѡ јавѣа се у II, 2 поглављу Гајевих *Александрида* и карактеристична је за дубровачке говоре као и за западне крајеве (Skok 1972: 482). У црквенословенским текстовима употријебљено је стсл. потнрѣ, а у КБ кубецѣ (Šešum 2022: 58).

Г₁: Ѹ тан · ѹасѣ · пнлнпѣ · праѸ · Ѹлѣзе нѡсеѣн · пѸнѣ · жѣмѸ · бнѣна · рашѸннѣна
Г₂: н Ѹ тан ѹас · среѣом · Ѹнѣ · к цара · фнлнп · мѣднк · носѣн · пѸнѸ · ѹашѸ · алнпн шмѸ · бнлн · расѸнѣнѣна
СП: въ тѣ ѹа фѣпѣ · враѸ въннѣ потнрѣ плѣнѣ бнѣна раствороѣна

Г₁: александарѣ · жѣмѸ · Ѹзамѣ · Ѹ рѸкаѸ · дрѣжашѣ н прѡплакаѣ · к пнлнпѸ · реѹе · мнлн · мѡн · пнлнпѣ · пѣлншѣ лн мн · ѡпѡн · бнѣе · пнпн
Г₂: александрѡ · шмѸ Ѹзам · Ѹ рѸке · дрѣжашѣ н проплакаѣ · фнлнпѸ · лнекарѸ · реѹе · мнлн · мон · фнлнпѣ · пѣлнш мн · опѡ · бнлнѣ пнпн
СП: въставѣ же алеѸаѣнрѣ н потнрѣ въ роѸ прнѣмѣ · н прослѣзнѣ се кѣ фѣпѸ рѣ · лѹбнмн мон вѣрнн фѣпѣ велншн лн сѣ пнѡ менѣ напн

Г₁: пнлнпѣ · бѡнѣнѣ · царѣпѡ · пнѣѣпѣ · н дѡмнсѣлн се · Ѹзамѣ · ѡ жмѸла · пѡлѡпнѸ · пѡпн · н ка александрѸ · дѡнѣсе
Г₂: н тако · фнлнп · пнѣпншн · пѣлнко · бѡнѣнѣ · цара · спога · барѣ се · дѡмнслн · н сѣзе · пролн · н Ѹзам · шмѸ · полопнѸ · попн га · н опѣт к александрѸ дѡнѣсе
СП: фѣпѣ же црѡ сѸмнѣнѣ прѡразѸмѣвъ · ѡ потнра възѣ половннѸ нспнѣ

2.2. Друга група романизама

Другу групу чине романизми које су Гајеви рукописи наслиједили из црквенословенских текстова, а разлика међу таквим романизмима у црквенословенским и вернакуларним рукописима јесте у њиховом облику, дакле, старији нпр. чувају полугласе док су у Гајевим рукописима у потпуности добили вернакуларни изглед.

В. Јерковић (1983: 128) сматра да је ријеч *пипер* позајмљена из латинског језика, али треба узети у обзир да је та ријеч могла бити и псеудолатинизам због истог облика у грчком језику *πέπερι*. Скок (1972: 601) сматра да је из лат. *piper* (sa i > њ > а) настало стсл. *пѣпѣръ*. У Псеудо-Калистеновом грчком тексту, у γ-рецензији, Дарије Александру (а ни Александар Дарију) не шаље пипер, тј. папар него штит, лопту и ковчег са златом: διὸ ἔπεμφά σοι σκῆτον καὶ σφαῖραν καὶ κιβώτιον χρυσοῦ⁸, што упућује на то да је уношење ријечи пипер текстни потхват смишљен у црквенословенским рукописима и онда наслијеђен у вернакуларним рукописима.

Г₁: Аѣксендаръ · дарѡпа · клнѡрѡша · н пѡсла · ка дарнѡ · каѡаѡ · папра · гѡпѡреѡн · к немѡ

Г₂: александро даропа · клнропѡша · поклнсара · н посла га · дарнѡ · н по ѡнемѡ · посла мѡ · каѡаѡ · папра · гопореѡн ·

П: ѡ даропа клнпѡнѡша ѡпоусѣн · пѡдапѣ ѣмѡ кѡѡѡѡ пѡпра гѡѣ⁹

В. Јерковић (1983: 139) сматра да је ријеч *елефант* романског поријекла. У Александровим кореспонденцијама с царем Пором, у III, 4 поглављу, спомиње се бој у којем учествују животиње, па ту налазимо и слонове. Поглавље III, 4 *Српске Александриде* наслијеђено је из III, 3 поглавља Псеудо-Калистеновог текста у којем се спомињу слонове: Ὁ δὲ Πῶρος δεξιόμενος τὰ γράμματα Ἀλεξάνδρος καὶ ἀναγνοὺς ὡτρύνθη φρόδρα καὶ εὐθέως συνήγαγε τὴ πλήθη τῶν βαρβάρων καὶ ἐλέφαντας καὶ ἕτερα θηρία πολλὰ, ἅτινα συνεμάχοντο τοῖς Ἰνδοῖς,¹⁰ што значи да лексему *елефант* ипак

⁸ Грчки текст је унесен према Müller 1846: 41.

⁹ Због прекида у СП тексту, користи се текст *Погодинове Александриде* (у наставку П).

¹⁰ Грчки текст је унесен према Müllerovom (1846: 96) издању.

требамо сврстати у низ многобројних грецизама који су црквенословенски, али и вернакуларни рукописи сачували.

В. Јерковић (ибид.) у романизме убраја и антропоним јакша. Али, *Ајант* (грч. Αἴας) или *Ајакш Телемонић*, син краља Теламона, највећи је грчки јунак после Ахилеја (Маринковић 1986: 182), што значи да је у овом случају ријеч о антропониму грчког поријекла, а не латинског. Оба Гајева рукописа имају ово име у прилагођеном облику:

Г₁: н нзнесѡше кѡпѣ · лнѡпантѡшѡ · з бнсерѡмѣ · н каменѣмѣ · мнѡгѡцѣннѣмѣ · н какете · пельмѡннка ·

Г₂: нзнесоше · ѡнемѡ · копне · лнопантопо · з бнсером · с каменнем накнѣено · од много-цнене · н какете · пелемѡннка ·

СП: н нзнесоше ѣмѡ копїе алефаѡднново · сѣ бнсерѡ̃̃ н каменѣмѣ многоцѣннмѣ · акїакаша таламоннка

Антропоним мннерва постоји у црквенословенским рукописима и потиче од лат. *Minerva*. Минерва је била римска богиња која је штитила умјетност. Појава овог имена у рукописима *Српске Александриде* указује да је римска култура имала значајне одјеке на балканском тлу иако је ту, по правилу, доминирала грчка култура. Но, у Г₂ рукопису више није ријеч о *Минерви* већ о *Милиштри*.

Г₂: слапн · мон сннопн · лѣпкадѡшѡ · н парѡнаѡшѡ · матн · паша · мнлнштра

СП: сѡлакнмѣ монма н мнлнма дѣѡмакома лѣвкадѡшоу н врнѡнѡшѡ · ѡбнма ваша мѡ̃̃н мннерѡ̃̃ ·

Оба Гајева рукописа као и СП рукопис имају ријеч капетан која потиче од лат. *capitaneus* што значи *првак*.

Г₁: на ꙗ ꙗлнн · антнѡѡ · капетана · пѡстапн

Г₂: с гална 300 антнѡна · постапн капетана ·

СП: ꙗ̃̃ трнмн тнсѡѡамн · гѡлн антнѡѡ · капетана сѣѡ̃̃рїн ·

У црквенословенским текстовима појављује се ријеч кордѡ која означава *мач* и која је поријеклом из латинског језика и углавном означава *уже* и *конопац* (Divković 2006: 184). Чини се да је значење

мач произишло процесом метафоризације. У Γ_2 рукопису тај романизам бива замијењен словенском ријечју *мач*.

Γ_2 : александро · подьнп · мау · спон · љ рѣке · реуе мѡ ·

СП: алеѡаѡр же кордѡ свою рѡкою похвѡтнѡ · кѡ дорнѡ рѣ ·

У црквенословенским текстовима накарада означава *бубањ*. У тексту Гајевих рукописа на том мјесту налази се словенска ријеч *бубњеви*. В. Јерковић сматра да је накарада романизам (Јерковић 1983: 139), али то је уствари псеудороманизам. Наиме, ријеч је на наше просторе стигла захваљујући италијанском изразу *pacchiera*, а то је ријеч арапског поријекла *naqqāra*.¹¹

Γ_1 : н трѡбѡе · гласне · н бѡбѡнепѡ · н накараде · реуе · да ѡдаре ·

Γ_2 : н запопндн · да око · поноѡн · да · ѡ трѡбѡе · н бѡбѡнепѡ · н спнрке · да · ѡдрѡ ·

СП: ѡуѡам же гѡѡѡнѡ · н накарадамѡ · н праскаѡнѡ · ѡколо ннѡ повѡ бѡ ·

2.3. Трећа група романизама

Трећу групу романизама чине само оне ријечи које проналазимо у Гајевим рукописима и које су, с текстолошке тачке гледишта, изузетни показатељи једне оригиналне редакције. У I, 4 поглављу, и то на самом крају, Γ_2 рукопис има ријеч *камарѡ*, која је, према Скоку (1972: 24) посвједочена на подручју Дубровника, а можемо је сматрати псеудороманизмом или псеудолатинизмом с обзиром на то да је у латински језик дошла из грчког (< *καμάρα*). Скок (ибид.) напомиње да је млет. облик *câtara* постао балканска ријеч. Поред Γ_2 рукописа, ова ријеч је присутна и у *Рудничком рукопису*.¹²

Γ_2 : н запопндн · недѡ · камарѡ унннтн · блнзѡ · споне · камаре · ѡ полаун

Р: н реуе му блнзу нолѡе комору малу унннтн

СП: н ѡкѡшу ѡмоу блнзоу палѡтн ѡѡкѡе клетцоу малу стѡртнтн

¹¹ https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1ZmXxI%3D&keyword=nakere 19. 5. 2025.

¹² У наставку Р. Рудничка *Александрида*, чакавски рукопис из средине 16. стољећа. В. Јагић (1871) *Огледи старе хрватске прозе IV: Живот Александра Великог*.

Будући да камара постоји у црквенословенским рукописима, али тек на појединим мјестима, јер у већини случајева стоји ријеч клетцоу, ова ријеч се ипак мора посматрати као показатељ посебне редакције Гајевих рукописа управо на оним мјестима када се разликује од *Српске Александриде*.

Г₁: н не · прнѣн · не мѡгѡше · н камарѡ · на нѡ · сазндаѡ

Г₂: н ннкако га · не мѡгаше · прнѣн ·

СП: него прѣнѣн не възмогъ · камарѡ на немъ знданоу сътворнѣ ·

Гајеви рукописи имају ријеч скѡѡ, у I, 8 и I, 9 поглављу, која представља специфичан далмато-романски лексички остатак од лат. *schola* < грч. σχολή забиљежен у Дубровнику већ у 15. стољећу (Skok 1973: 272). Будући да ова лексема води поријекло из грчког језика, можемо је сматрати псеудороманизмом или псеудолатинизмом. Међутим, сама њена присутност у тексту представља текстолошко искривљење смисла који је задат у прототипној *Српској Александриди*, јер у овој епизоди нема локализатора *школа* у којој Аристотел подучава Александра. Г₂ рукопис даје један цио одломак текста који не садржи чак ни Г₁ рукопис који представља смислену, али коректно уклопљену цјелину. Да је ријеч о смисленој преради, говори и псеудороманизам меѡар, који је према Скоку (1972: 351) преузет преко њемачког *Meister* од латинског *magister* што значи *учитељ*. Оваква прерада текста у Г₂ рукопису никако не може надомјестити текст *Српске Александриде* који су на овом мјесту испустили Гајеви рукописи.

Г₂ (7): н ѡзе га · арнѡѡтнѡ · мѡдрн · однесе га · меѡѡ · днѡѡ · остѡѡ · ѡ скѡѡѡ · спѡѡ... н тако да се · ѡѡѡаше · меѡар · ѡнеѡѡ · арнѡѡтнѡѡ

Г₁ (7b): бнѡше · пндѡѡтн · пѡѡмн · лнепѡ · спн · еднеке · ѡѡѡе · нѡѡѡѡѡ · кѡнемн се · бнѡѡѡ · н ѡѡѡѡѡ · скѡѡѡ · ѡ боѡѡ

Ипак, присуство једне ријечи у посебном текстолошком одломку није стриктан показатељ тога да је та ријеч карактеристична само за тај један рукопис, што показује наредни примјер из СП рукописа, у којем се појављује лексема *мајстор*.

Г₂: н за пѡлнка · манѡѡѡѡ н памѡѡѡѡ · дарѡѡѡ га · пѡѡн · н ѡѡѡѡн

СП: н врача себе · оуказоваше бнтн н ман̄тора хнтра . ѿ егѣптьскѣ звѣзѣуьтъць
соуца

Поглавље I, 22 доноси причу о Александровом походу на Рим. Када су Римљани чули да Александар долази, одлучили су га дочекати уз многобројне поклоне. У Γ_2 рукопису круна је двапут споменута пненац · алнпн · крѣнѣ. Круна настаје од лат. ријечи *corona* чији општи “облик показује синкопу протонике” (Skok 1971: 157). Да је писару добро познат и везник или, свједочи девет забиљежених примјера његове употребе, што указује на свјестан стилски избор у корист *алити*. Пипер (2019: 99–100) пише о архаизмима и сматра да “језичке јединице с јачом архаизованошћу изразитије се издвајају на позадини контекста у којем нема језичких јединица с тим стилским обележјем и с којима се архаизми налазе у стилском контрасту”, али управо ова појава архаистичког везника *алити* истовремено с романизмом указује на стилску маркираност. Док *алити* упућује на конзервативни, традиционални језички слој ближи црквенословенском изразу, романизми представљају утицај страног језичког ареала. Писар је очигледно свјестан да га читалац можда неће разумјети, а својим додатним објашњењем он му то настоји омогућити.

Γ_1 : пненац · спѡн · пѡстапн · на глапѣ · спѡю

Γ_2 : н постапн · спон · пненац · алнпн · крѣнѣ · спонѣ

СП: вѣнѣ же поставн на глаѣ сво

У Γ_2 рукопису ријеч крѣна појављује се опет, и то двапут, у II, 4 поглављу. У првом примјеру нема везника алнпн, а у Γ_1 рукопису је, као и у претходном примјеру, на том мјесту ријеч пненац. Други примјер има и ријеч словенског поријекла и латинизам повезан везником алнпн.¹³

Γ_1 : пада · пненац · негѡпѣ · ѿ неѣ · паде · на глапѣ · мѡю ·

Γ_2 : пада ѣ · крѣна · од · ѣнпѣ · паст · на глапѣ · монѣ ·

СП: тоѣ вѣнѣ ѿ рѣкн его на глаѣ мою станѣ ·

¹³ Исти примјер појављује се и у II, 7 поглављу Γ_2 : н донесоше · ѣнемѣ · пненац · алн · крѣнѣ сарнаша – цара; СП: н нзнесоше ѣмоу вѣнѣ соњсохаса цѣра.

Г₁: нѡрѡа се · пненачь · з глапе · негѡпе · н паде · на александра ·

Г₂: н отнѡ се · крѡна · алнтн · пненац · з глапе · н образа · нефтнфнанопа ·
н паде · на глапѡ ·

СП: ѡрѡа се вѡнцъ съ рѡкн ѡго · на алеѡандра паде ·

У истом поглављу, само у Г₂ рукопису, налазимо нову ријеч профецнѡ, која у наведеном контексту означава ријечи које ће произаћи из старозавјетног текста пророка Данијела (8: 20-21) (Šešum 2022: 34). Иако је профецнѡ (проφητεία) грецизам, већа је вјероватноћа да је писару ова ријеч била позната као тада актуелна лексема позајмљена преко латинског облика *prophetia*. Томе у прилог иде чињеница да писар Г₂ рукописа ни у једном свом додатном појашњењу не уводи грецизме, већ романизме. У грчкој γ-рецензији ове ријечи нема, као ни у једном како црквенословенском тако и у вернакуларном рукопису Александриде да би је писар могао преписати.

Ријеч ѡенерал први пут се јавља у тексту I, 24 рукописа Г₂. Настала је од лат. ријечи *generalis* која значи *општи, генерички*. Поређење у овом првом појавном облику није могуће, јер ријеч припада проширеном дијелу текста који има само Г₂ рукопис. Ријеч ѡенерал у склопу посебног текстолошког додатка Г₂ рукописа јавља се опет и у III, 4 поглављу.

Г₁: н трѡјане · ѡпрашаше · гдн сѡ · грѡбѡпн · пнтѡзѡмь ·

Г₂: н нан·парѡ · ѡпнта · гдн сѡ грѡбѡпн · трѡнскне · пнтѡзѡпа · госпѡде : н ѡенерала · капѡтана¹⁴

СП: н ѡѡјане вѡпрашаше гѡје · внтѡзѡ грѡбѡвн гдѡ соѡ

Г₁: ннмь · н пѡнскн · спѡнѡ · на бѡн · напрапнтн се · реѡе · н пѡнскѡ · спѡѡ · прѡпнсатн

Г₂: пакер · запопндне · понскн · спѡнон · прнпрапнтн се · на бѡн · н запопндне ѡенералѡм · н понѡѡѡм · да спѡк · спѡнѡ · понскѡ прнпнше

СП: н тако на бѡн вѡнскѡ напрапнтн се повелѡ · вѡнскоу же своѡу пѡпнсавь

У наредном примјеру, из II, 4 поглавља, Г₂ рукопис додаје двије ријечи истог значења, али различитог поријекла – ријеч домаћег

¹⁴ У Г₂ рукопису двапут ће се јавити синтагма госпѡда ѡенералн.

Г₁: Ѹ пан · Ѹась · пнлнпъ · прауь · Ѹльезе

Г₂: н Ѹ пан Ѹас · среѣом · Ѹннѣ · к цара · фнлнп · меднк ·

СП: въ ть Ѹа фнпъ · врауь въннде

Недуго након ове реченице почиње сцена у којој Египћани, изражавајући сумњу у лекара Филипа, послаше Александру писмо. Писар Г₂ рукописа у овом дијелу текста додаје ријеч меднка иако ниједан други рукопис не спомиње лекара већ наводи само име Филип. Остаје отворено питање да ли писар Г₂ рукописа овом лексичком адицијом олакшава читаоцу рецепцију текста и избегава контаминацију двају ликова – цара Филипа и лекара Филипа, или се та ријеч ту није нашла с намјером.

Г₁: пѸн · кннгѸ · еѧѸптане · прѸутнше · н ѸбѸнаше се · пѸлнкѸ · пьере · пнлнпѸе ·

Г₂: н пѸ · кѧннгѸ · еѧнпцнанн проѸунпшн · парло се · Ѹзбонаше · од · толнке пнере · фнлнпа · меднка

СП: сје же посланне еѸѧпѧне проуташе · н вѣрн непоколѣбннн, фнпѧпѧн ѸбѸѧѸше се

Сами крај II, 10 поглавља Г₂ рукописа одступа од свих других текстова, јер писар доноси један одломак који говори о роману: н тако се · опа · дпа · бона · спаршнп на треѧн · нѣ · како · дарно · пнса · царѸ · порѸ · нндннскомѸ · нѸѸѧн · помоѧн · како рекосмо · назада · на опомѸ · лнбрѸ. Ријетко се у средњовјековним рукописима писар осврће директно на жанр, тј. на природу текста. Овдје писар јасно упућује на то да је у питању књижевна, романескна структура и за те потребе употребљава ријеч лнбрѸ, насталу од лат. *liber* што значи *књига*.

Најважнија текстолошка разлика између вернакуларних и црквенословенских рукописа Александрида јесте у епизодама. Вернакуларни рукописи текстолошки су обимнији, што у контексту анализе Г₂ рукописа ствара већу могућност за појаву романизама. Један такав примјер налази се у III, 13 поглављу када Александар посјети дворца Кандакије Клеофиле. Будући да црквенословенски рукописи немају епизоду, конфронтација са СП рукописом није могућа. Дакле, Г₂ рукопис чита слједеће: (...) н ондн

пндне · н позна · александро · образ · фнгѣре споне. У овој реченици латинизам је фнгѣре и потиче од ријечи *figura* што значи *слика* или *облик*.

Наредни романизам у овом одломку јесте дѣкатом: а оном се · подом полаѣепаше · каконо · дѣкатом · златом (Γ_2). Ријеч дѣкатом у овом одломку може се тумачити као романизам, изведен из латинског *dux* или *ducatus* (*вођа*, *вођство*), али је у контексту вјероватније да се односи на облик *ducatus* у значењу *новчанице* (*дукат*), која у млетачко вријеме улази у словенски језички простор као симбол злата и материјалног искушења. Скок (1971: 463) сматра да се ова лексема јавља у 14. стољећу.

На самом крају Γ_2 рукописа јавља се интересантан уметак који Александровом имену придружује титулу император. Ова титула, која се традиционално користила у латинском језику, није дио оригиналног текста, већ је писарев додатак. Могуће ју је схватити као неку врсту свечане хиперболизације, јер се налази у јакој позицији текста, а њоме се уједно наглашава и Александров утицај.

2.3.1. Глаголи

Разлика у одабиру романизама између самих двају Гајевих рукописа огледа се и у употреби глагола, и то у случају када Γ_2 рукопис има романизам, а Γ_1 рукопис словенизам. Потпуна слика тог односа не може бити потпуна, будући да је Γ_1 рукопис прекинут.

Иако је коријен глагола поријеклом из латинског језика, он је, ипак, посуђен из италијанског језика, па је онда творбено адаптиран у складу са законитостима словенског морфолошког система. Први такав примјер садржи I, 20 поглавље Γ_2 рукописа, гдје се лат. облик *lego*, *legere* преко италијанског *leggere* модификовао уз помоћ префикса *про-* који је означио свршени глаголски вид:

Γ_1 : н прнмн · кннгѣ · н прѡутн ю · н глаѡмъ · пѡкнмаѣ · н реѡе

Γ_2 : н прнмн кѣннгѣ · александро · н пролега нѣ · н глапом · покнмаѣ · реѡе

СП: ѡлеѡаѣрь же посланіе пріемъ · проѡѣѣ · глаѡю же помаѡѣ рѣ

Г₁: граѣанн · пѡтекѡше · наѡкѡ · кннгѸ · напнса нѸ · наѡкѡлѸ · наѣѡше · н
прѡутнше · н рекѡше

Г₂: а граѣанн · потекоше · н кѣннгѸ · напнсанѸ · наѣѡш н пролегапшн Ѹ · рекоше ·

СП: граѣане же всн наѡколь Ѹсѣмншѣ · н кннгѸ пнсанѸ ѡбрѣтоше · рекоше

Г₁: н пѡн · пнсанье александарь · прѡутн · н кѡн · ш ннмь · бнѣхѸ · пнлѡзѡпн
· Ѹпрѡсн · ннхъ ·

Г₂: н опѡ пнсанне · александрѡ · пролега н кон · бнѡл · ш ѣннм фнлѡзофн · Ѹпнпта н ·

СП: н снѣ пнсанїѣ ѡлеѸѡндрь · проѸ сѸщїѡ съ ннмь · ѣлннскїѣ фнлософь ·
вѣпрашаше ·

Г₁: александарь · кннгѸ · дарнепѸ · прнмн · н прѡутн · Ѹ

Г₂: александрѡ кѣннгѸ · дарнепѸ · прнмн · н пролега нѸ ·

СП: прнѣ же ѡлеѸѡндрь · посланїѣ дарнево · н проѸсїн

Г₁: александарь · пѸ · кннгѸ · прѡутнпъ · Ѹ рѣкахъ · дрѣжаше ·

Г₂: н тако · александрѡ пѸ · кѣннгѸ · пролегапшн · Ѹ рѣка · даржаше ·

СП: ѡлеѸѡнр же · посланне проѸ · вѣ рѣцѣ дрѣжаше · ·

Г₁: пнлнпъ : прѡутать · н кннгѸ · глѡмь · пѡкнмапъ · н мѡѣнѡ · прѡплакапъ ·
н реѹе ·

Г₂: фнлнп · пролегапшн Ѹ : глапом покнмап · реѹе ·

СП: фнпъ проѸ сїю · н главою помаавъ · кѣ ѡлеѸѡндрѸ рѣ ·

Поглавље III, 6 Г₂ рукописа (као и других вернакуларних рукопи-
са) специфично је по посебном текстолошком устројству текста, јер
се ту јавља једна цијела епизода о Амазонкама, која је у црквеносло-
венским рукописима оскудније испричана. У току те епизоде, само
у Г₂ рукопису, појављује се сада глагол легатн, за разлику од претхо-
дих примјера у којима је овај глагол има облик пролегатн. У осталим
вернакуларним рукописима употријебљен је глагол *прочитати*,
док у црквенословенским текстовима ових примјера нема.

Г₂: александрѡ · ѹннн · кѣннгѸ · легатн · прнд · спом · понском

Ф: ѥ пѸн кннгѸ проѸатн ѡлесѣнрѣ пред спѡмѡмъ поѣнскомъ

Р: Н тада проутн кннгѸ Александр пред вснмн коннцн своннн

Д: tada aleksander prošta knjigu pred vsom vojskom¹⁵

¹⁵ Деречкајев рукопис. *Derečkajeva Aleksandrida*, latinični rukopis pisan hibridnim
čakavsko-kajkavskoštokavskim jezikom (1622) [NSK 3495].

2.4. Испуштање и замјена романизама

На појединим мјестима у оба Гајева рукописа долази до испуштања романизма, који је био дио текста црквенословенских рукописа, или до његове замјене неком другом лексемом. В. Јерковић (1983: 139) у романизме уврштава ријеч аркуљ која се у вернакуларима или губи (Г₂, Ф), или мијења (Г₁, Д), или остаје (Р). Г₁ и Д рукопис ту читају ријеч *пѣхъпѣ* и *влхва* у I, 2 поглављу.

Г₁: нѣ · пеѣ · ѿпѣга пѣхъпѣ · трѣпнѣтн · не мѡжемѡ ·

Г₂: а мн сада спѣга стражнмо

Ф: за лѣдѡстѣ пеѣмѣ не трѣпесмо опогаѣ

Р: Ну веѣ не трѣпнмо овога влхва

Д: za žalost veče ne terpimo hinbu

Етимолошко одређење ријечи аркуљ у црквенословенским текстовима није у потпуности разјашњено. Аркул се може довести у везу с коријеном *арк-* (грч. ἀρκέω, са значењем *задржавати*), који означава нешто затворено, што је мисетерија за непосвећене, или херметистичка тајна (Накаш 2021: 16). Постоји могућност да је управо ово значење скривено у имену римскога бога Аркула, чувара сандука. Ако се узме у обзир цио контекст у којем се јавља аркуљ, тј. реченица: *вѣса бо земљѣ ѡшѣ блѣгаа н бѡгѣства вљшѣбнѣ ѡухѣтрѣннѣ сѣ вѣвѣ кѣ свонѣн прнложн землн мѣ страѣжоуѣ недѡмѣваѣмѣ* (СП), онда се види метафорично значење ове ријечи у црквенословенским рукописима. У КБ рукопису умјесто *аркула* јавља се ријеч *ѡродею*, а ова контрастна варијанта такођер упућује на неку врсту магије, окултизма, што ће касније показати епизода у којој Нектенав изводи лекомантију.

У I, 9 поглављу црквенословенских текстова у реченици *нѣроу ѣго сѣ вѣѡсоаго рѣгѣтѡнѣѣаго · камене блѣзоу соуѣаго цѣрѣскааго соуѣнѣа* (СП) појавила се ријеч *рѣгѣтѡнѣѣаго* коју је В. Јерковић груписала у романизме (Јерковић 1983: 139). Ова ријеч може се анализирати као изведени словенизовани облик романског или латинског појма двају компоненти: лат. коријен *reg-* (*regere* или *rex*) + сложена словенска секвенца *(тѡнѣ)ѣаго*, а с обзиром на то да

у црквенословенским рукописима пише да је Нектенав пао с камена (литице) близу царског судишта, онда се може оставити могућност да ова ријеч означава неки *камени подијум* који има везу с влашћу, суђењем, јавним објавама или царским одлукама. Чини се да је ова ријеч за неке вернакуларне типове текста (Γ_1 , Γ_2 , Φ , Δ) била потпуно конфузна па је из тог разлога и изостављена. Накаш (2021: 29) примјећује да се у *Кирило-бјелојезерском рукопису* јавља израз геотъскаго каменн, у преводу из 1957. године – регентског камена, док у грчком тексту том мјесту одговара ријеч τὸ σπέλαιον.

Γ_1 : н рннѣ га · нз пнсѡка

Γ_2 : пнснѣ га · александро нз пнсока

Φ : њ нѣрѣ га њ нѣрѣ га с пѣсокога бѣрега с некога камена гопореѣн

Δ : i rinu njim iz visoka turna i reše:

СП: ннроу њго сѣ вѣѣсокаго рѣгѣтоњѣкаго · камене блнзоу соуцаго цѣрскааго соуѣнѣа

3. Закључак

У раду су анализирани романизми у Гајевим рукописима и подијељени су у три групе. Прву групу чине романизми које је Р. Маринковић означила као карактеристичне за дубровачко подручје. Ове лексеме су у Гајевим рукописима прошле кроз процес фонетске адаптације, што их сврстава у посебну поткатегорију — тзв. рагузеизме. Њихово присуство указује на снажан утицај дубровачке језичке традиције и културно-хисторијских веза тог подручја с романским свијетом. Другу групу романизама представљају лексеме преузете из црквенословенских рукописа, што је и очекивано имајући у виду да су вернакуларни текстови овисни о Српској Александриди. Иако се понекад романизми замјењују словенским лексемама (нпр. корда – мач, накараде – бубњеви), такви случајеви представљају изузетак, а не правило. Трећу групу чине оригинални лексички додаци које не налазимо у другим познатим преписима. Ријеч је о романизмима који су, често уз помоћ везника алити, уведени као стилске или наративне допуне. Ове лексеме појављују се у дијеловима текста гдје је примјетна

писарева намјера да импровизује или прошири наратив на лицу мјеста. Упркос својој новини, ови додаци су контекстуално мотивисани и ни на који начин не нарушавају смисаону структуру текста, они, напротив, свједоче о писаревој језичкој креативности и његовом осјећају за стилску равнотежу.

Након спроведене лексичке анализе, утврђено је да Гајеви рукописи Александриде представљају самосвојну и оригиналну групу вернакуларних преписа, који у својој основи почивају на Српској Александриди. Црквенословенски рукописи Александриде традиционално се класификују у више група, на основу текстолошких и језичких критеријума. Према досадашњим резултатима, Гајеви рукописи могли би се условно придружити некој поткатегорији тзв. Б-групе. Ипак, сама анализа романизама није довољна да би се формирала потпуна слика о њиховом мјесту у рукописној традицији – неопходно је проширити истраживање на све лексичке слојеве ради цјеловитије класификације и дубљег разумијевања језичке структуре ових текстова.

Literatura

- Divković, Mirko (2006): *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb, Naprijed.
- ЈАГИЋ (1867) = Jagić, Vatroslav (1867): *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- ЈЕРКОВИЋ (1983) = Jerković, Vera (1983): *Srpska Aleksandrida. Akademijin rukopis br. 352. Paleografska, ortografska i jezička analiza*, Beograd, SANU.
- МАРИНКОВИЋ (1976) = Marinković, Radmila (1976): “Srpska Aleksandrida u Dubrovniku”, *Anali Filološkog fakulteta XII*, 2–59.
- МАРИНКОВИЋ (1986) = Marinković, Radmila (1986): *Roman o Troji: Roman o Aleksandru Velikom, Stara srpska književnost u 24 knjige*, Beograd, Prosveta.
- Müller, Carl (1846): *Reliqua Arriani, et Scriptorum de rebus Alexandri Magni fragmenta; Pseudo-Callisthenis Historiam Fabulosam, Itinerarium Alexandri*, Paris.

- НАКАШ (2021) = Nakaš, Lejla (2021): *Roman o Aleksandru Velikom prema Berlinskom rukopisu srpske Aleksandride. Ms. slav. quart. 8, prije 1535. godine, Prevod*, Sarajevo, SPKD Prosvjeta.
- ПИПЕР (2019) = Piper, Predrag (2019): “O arhaizmima u srpskom jeziku, posebno gramatičkim”, *Naš jezik* L/2, 95–107.
- СКОК (1971) = Skok, Petar (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, JAZU.
- СКОК (1972) = Skok, Petar (1972): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, JAZU.
- СКОК (1973) = Skok, Petar (1973): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, JAZU.
- Šešum, Andrea (2022): *Tekstološka analiza Gajevih rukopisa Aleksandride*, Sarajevo, FFUNSA. (završni magistarski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu pod mentorstvom prof. dr. Lejle Nakaš, dostupno na: <https://www.ff.unsa.ba/index.php/bs/zavrsni-diplomski-rados-vi-bhs?start=16>, pristup: novembar 2025)

Izvori

- L (Л) или SP (СП) – *Sanktpeterburški rukopis srpske Aleksandride*, 15. stoljeće [PHB Q. XV. 168]
- M (М) – *Mihanovićeve Aleksandrida* JAZU, treća četvrtina XVI stoljeća [III a 27 (Mihan.31)]
- SI – *Sofijska ilustrovana Aleksandrida*, rukopis Narodne biblioteke u Sofiji, kraj XV stoljeća [771 (381)]
- П: *Pogodinova Aleksandrida*, srpski rukopis, prva četvrtina 16. stoljeća, [PHB Погод. 1702]
- Г₁ – *Prvi Gajev rukopis* (Život Aleksandra Velikoga, 1654. NSK R3363 l. 94.)
- Г₂ – *Drugi Gajev rukopis* (*Miscellanea Rhacusii caractere Bosniaco exarata*, zbornik tekstova različitog sadržaja, kraj 17. ili početak 18. stoljeća, NSK R3359, str. 1–136)
- P – *Rudnička Aleksandrida*, čakavski rukopis iz sredine 16. stoljeća. V. Jagić (1871) *Ogledi stare hrvatske proze* IV: Život Aleksandra Velikoga

Φ – *Fočanski rukopis*, sredina 18. stoljeća. Faksimil sa uporednim prepisom starom ortografijom (2021) Zadužbina "Knez Mirsolav Humski". Trebinje

Д – *Derečkajev rukopis, Derečkajeva Aleksandrida*, latinični rukopis pisan hibridnim čakavsko-kajkavskoštokavskim jezikom (1622) [NSK 3495].

Les romanismes dans les Alexandrides de Gaj

Résumé: Cette étude analyse les romanismes dans les manuscrits de *Gaj de l’Alexandride*. *La première Alexandride de Gaj* (Život Aleksandra Velikoga, 1654, Bibliothèque nationale et universitaire R3363, fol. 94) et *La deuxième Alexandride de Gaj* (*Miscellanea Rhacusii caractere Bosniaco exarata*, recueil de textes de contenu varié, datant de la fin du XVIIe ou du début du XVIIIe siècle, Bibliothèque nationale et universitaire R3359, p. 1–136) appartiennent à la catégorie des textes vernaculaires. Étant donné que ces deux manuscrits sont liés à Dubrovnik, la présence sporadique de lexèmes romans constitue un phénomène inévitable. L’objectif de cette recherche est de montrer, à travers une analyse comparative des *Alexandrides de Gaj* avec des manuscrits plus anciens de *l’Alexandride serbe*, si et comment les romanismes influencent l’intégrité du texte de base de *l’Alexandride serbe*, et si ces variantes lexicales peuvent effectivement être considérées comme des indicateurs clairs d’une recension spécifique.

Mots-clés: *La première Alexandride de Gaj*, *La deuxième Alexandride de Gaj*, romanismes, manuscrits vernaculaires, lexique des anciens manuscrits, *Alexandride serbe*